

O MONEDĂ RARĂ EMISĂ DE ÎMPĂRATUL
ALEXIOS I COMNENUL

GH. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU,
I. DONOIU, S. APOSTOLESCU, T. APOSTOLESCU
și INGRID POLL

Colecția dr. Ion Donoiu din București este cunoscută pentru valoarea și diversitatea pieselor ce o alcătuiesc¹. Dintre acestea, ne-a atras atenția o monedă din plumb, rotundă, cu marginile drepte, ce a fost descoperită în Dobrogea²:

Pb ↓ 5,67 g, 20 mm.

Pe ambele fețe sunt redată câte două personaje, în picioare, încadrate în cerc perlat.

Avers:

În partea stângă se află sfântul Dimitrie: nimbat, cu fața rotundă, fără barbă; are în mâna dreaptă o sabie scurtă, iar în cea stângă ține un *labarum*. În partea dreaptă se află Ioan, fiul lui Alexios, cu *stemma* pe cap, îmbrăcat în costum de ceremonie, ținând cu mâna dreaptă mijlocul *labarum*-ului.

Revers:

În stânga se află împăratul Alexios I Comnenul, purtând *stemma*, îmbrăcat cu *sakkos* și *loros*; în dreapta se găsește soția sa, Irina Dukena, cu *stemma* și costum de ceremonie. Între ei se află o cruce latină, cu extremitățile marcate de câte un punct. Din partea stângă de jos, începe o legendă din care se mai distinge: † ΛΛΕΞ.

Pe baza legendei de pe revers și a iconografiei celor patru personaje, se poate aprecia că moneda este o emisiune comemorativă a împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118), bătută cu ocazia asocierii la tron a fiului său, Ioan, în luna septembrie (probabil la începutul ei) a anului 1092³.

BSNR, LXXXVI-LXXXVII, 1992-1993, p. 135-138

Acest eveniment a fost marcat prin punerea în circulație a mai multor emisiuni din metale diferite, asemănătoare ca iconografie: pe avers apare Hristos încoronându-l pe Ioan, iar pe revers se află Alexios și împărăteasa Irina Dukena, cu o cruce patriarhală între ei ⁴.

Se cunosc câteva piese din electrum ⁵ și billon ⁶, bătute în atelierul de la Constantinopol în toamna anului 1092 și în cursul anului 1093: raritatea acestora pare să confirme ipoteza potrivit căreia ne aflăm în fața unor emisiuni comemorative, relativ reduse cantitativ.

Moneda din plumb pe care o prezentăm are reversul asemănător cu cel al emisiunilor din electrum și billon; spre deosebire de acestea, care poartă crucea patriarhală între cele două personaje, în cazul nostru apare crucea de tip latin.

Reprezentarea de pe avers – sfântul Dimitrie și Ioan Comnenul – este cu totul nouă și nu poate fi regăsită pe nici una din emisiunile de după reforma monetară din anul 1092, indiferent de metalul în care a fost bătută. Singurele analogii la care putem trimite sunt câteva piese din plumb, publicate recent. Cele 11 exemplare păstrate la Dumbarton Oaks nu figurează în catalogul întocmit de M. F. Hendy în 1969 deoarece, la vremea respectivă ele erau înregistrate ca sigilii; în anul 1976 piesele au fost transferate în colecția numismatică, urmând a fi publicate într-un viitor volum ⁷.

În cadrul acestui grup se disting mai multe tipuri:

1. Cele mai multe poartă pe avers bustul lui Hristos, iar pe revers bustul împăratului Alexios I.
2. Mai puțin numeroase sunt cele ce poartă pe avers pe sfântul Dimitrie și pe Ioan, fiul lui Alexios, iar pe revers pe Alexios I și pe Irina Dukena, soția sa.

În funcție de forma flanurilor și de redarea figurilor, Ph. Grierson presupune că acestea din urmă ar proveni din două ateliere ⁸:

- a. Constantinopol ⁹: monede cu margini oblice, ascuțite și figuri redade pe jumătate.
- b. Thessalonic ¹⁰: monede cu flanuri rotunde și personaje redade în întregime.

Piesa noastră s-ar încadra, așadar, grupului de la Thessalonic, atât prin forma flanului și maniera de redare a personajelor, cât și printr-o greutate apropiată (5,67 g față de 5,02 g, cât cântărește exemplarul de la Dumbarton Oaks).

Nominalul monedelor de plumb constituie încă o problemă controversată: M. F. Hendy le consideră tetartera, în timp ce Ph. Grierson, pornind de la valoarea scăzută a plumbului, înclină să le aprecieze drept jumătăți de tetarteron. Ținând seama de diferențele de greutate constatate – 7,06 g (catalog 1046), 5,67 g (colecția dr. Ion Donoiu), 5,02 g (catalog 1035) și 4,69 g (catalog 1033) – putem presupune că au fost bătute și subdiviziuni ale tetarteronului de plumb. Nu trebuie însă omis faptul că în timpul lui Alexios I Comnenul nu au fost puse în circulație decât două emisiuni ale jumătății de tetarteron din cupru ¹¹, din care nu se cunosc decât câteva exemplare ¹². Acest nominal va cunoaște o circulație mai largă în timpul împăratului Manuel I Comnenul (1143-1180).

Un ultim aspect al studiului nostru a vizat compoziția piesei prezentate. Importanța deosebită a acesteia – unica monedă bizantină din plumb descoperită pe teritoriul României ¹³ – ne-a determinat să efectuăm analize prin fluorescență de raze X, care au dezvăluit următoarea compoziție a monedei din colecția dr. Ion Donoiu: 99,40% plumb, 0,25% staniu și 0,26% stibiu; este posibil ca sub 100 p.p.m. (0,01%) să existe și urme de argint și de fier ¹⁴.

În încheierea analizei noastre putem preciza că ne aflăm în fața unei monede din plumb, bătută în anul 1092 ¹⁵; folosirea plumbului pentru această emisiune constituie o excepție și este pentru prima dată când se consemnează utilizarea acestui metal într-un atelier monetar oficial bizantin.

NOTE

¹ Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, BSNR, 75-76, 1981-1982, p. 237-252; E. Nicolae, I. Donoiu, BSNR, 80-85, 1986-1991, p. 299.

² Moneda a fost găsită în Dobrogea împreună cu alte materiale arheologice (fragmente ceramice); din păcate, colecționarul nu poate preciza numele localității de proveniență.

³ F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexios Ier Comnène (1081-1118)*, Paris, 1900, p. 139, n. 1.

⁴ În epoca Comnenilor este singurul caz în care efigia împărătesei apare pe monede: vezi T. Bertelé, *Numismatique byzantine. Suivie de deux études inédites sur les monnaies des Paléologues*, éd. française mise au jour et augmentée de planches par Cécille Morisson, Wetteren, 1978, p. 24-25; E. Bensammar, *Byzantion*, 46, 1976, 2, p. 260-266.

⁵ M. F. Hendy, *Coinage and money in the Byzantine Empire (1081-1261)*, Dumbarton Oaks, 1969, p. 84, pl. 6/1, Constantinopol, emisiunea I, anul 1092/1093; Cécille Morisson, *op. cit.*, p. 677, emisiune comemorativă, anul 1092: 59/CP/EL/03; P. Protonotarios, *Nomismatika Hronika*, 2, 1973, p. 34, fig. 15.

⁶ M. F. Hendy, *op. cit.*, p. 85, pl. 6/10, Constantinopol, emisiunea I, anii 1092/1093; Cécille Morisson, *op. cit.*, p. 678, Constantinopol, tip. I, anul 1092.

⁷ Ph. Grierson, *Byzantine Coins*, Londra, 1982, p. 219, 225-227.

⁸ *Ibidem*, p. 227; M. F. Hendy le atribuie unui atelier necunoscut probabil Thessalonic; vezi *supra*, nota 6.

⁹ *Ibidem*, p. 219, catalog 1033.

¹⁰ *Ibidem*, catalog 1035.

¹¹ M. F. Hendy, *op. cit.*, p. 89, pl. 8/17, Thessalonic; Ph. Grierson, *op. cit.*, p. 228, catalog 1047, Constantinopol.

¹² I. Iordanov, *Moneti i monetno obsčenie v srednovkovna Bălgaria (1081-1261)*, Sofia, 1984, p. 25, 127.

¹³ V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris, 1952, p. 305-306, publică mai multe exemplare din plumb de la Alexios I Comnenul, considerându-le jetoane. Piesele se păstrează în prezent în colecția Cabinetului numismatic de la Muzeul Național de Istorie al României și, prin bunăvoința doamnei Constanța Știrbu, am avut posibilitatea de a le studia: este vorba despre 21 monede din plumb, emisiuni de la Alexios I, reprezentând mai multe tipuri. După finalizarea investigațiilor cu raze X, ele vor constitui obiectul unei lucrări separate.

¹⁴ Analizele au fost efectuate la Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară Măgurele (București). S-a folosit metoda XRF deoarece este nedistructivă și accesibilă, putând fi utilizată și în laboratoarele muzeelor. Metoda permite punerea în evidență și măsurarea concentrației elementelor de bază și a urmelor din compoziția monedelor, precum Sn, Sb, Ag, Au, Cu, Zn, Pb, As, Mn, Fe etc., la nivel de mai mult de 100 p.p.m. (1 p.p.m. = 0,0001%). De asemenea, metoda are o bună selectivitate, timp de măsurare scurt (10-100 secunde), economicitate și preț redus al operației. Analiza constă din bombardarea probei cu radiații X, produse într-un tub de raze X, sau cu surse izotopice de formă discoidală sau inelară (așa cum s-a folosit în cazul de față) și captarea radiației X secundare caracteristice emise de elementele probei. Aceasta din urmă este analizată după energii (frecvențe) și intensitate de către un detector de Si (Li) cuplat cu un amplificator spectroscopic și un convertor analog-digital, toate conectate la un calculator PC. Datorită excelentei rezoluții a detectorului cu semiconductori, poate fi pusă în evidență radiația de fluorescență a tuturor elementelor având numărul de ordine mai mare decât 12. Ca sursă de excitație s-a folosit Am - 241. Spectrometria s-a realizat prin intermediul unui analizor de amplitudine de 4096 canale de tip Canberra. Piesa studiată a fost măsurată în mai multe puncte, alese pe criterii de planeitate maximă, cu scopul evaluării dispersiei în concentrație.

¹⁵ Pentru o completă edificare asupra diferențelor dintre jetoane, tessere și monede, vezi articolul lui J. W. Nesbitt, în *Studies in byzantine sigillography*, Washington, 1987, p. 67-75.

¹⁶ Pentru monede din plumb reprezentând imitații locale, provinciale, vezi V. Culică, *Pontica*, 5, 1972, p. 267-300; E. Oberländer - Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 249, 255, 277; A. Popescu, *Monede romane târzii descoperite la Noviodunum*, SCN, 10 (sub tipar).

UNE MONNAIE RARE ÉMISE PAR ALEXIOS Ier COMNÈNE

RÉSUMÉ

On présente une monnaie en plomb trouvée en Dobroudja et faisant actuellement partie de la collection dr. Ion Donoiu de Bucarest. La pièce représente une émission commémorative d'Alexios Ier Comnène, issue à l'occasion de l'association au trône de son fils, Jean. C'est la première monnaie en plomb frappée dans un atelier officiel byzantin (Constantinople ou Thessalonique) découverte en Roumanie. Les analyses XRF effectuées ont révélé un haut pourcentage du plomb dans la composition de la pièce.

DESPRE SEMNIFICAȚIA REPREZENTĂRII VOIEVODULUI RADU I ÎN ARMURĂ PE MONEDELE ȚĂRII ROMÂNEȘTI

RADU OCHEȘEANU

Odată cu descoperirea, în primăvara anului 1914, a tezaurului de monede medievale de la Teiuș, comuna Scornicești, județul Olt ¹, numismatica Țării Românești s-a îmbogățit cu un nou tip monetar, neobișnuit pentru spațiul Europei de est ². Este vorba de moneda de argint emisă de voievodul Radu I și care se descrie astfel:

Av. + MONETA RĂDOLIVAIWO, Scutul Basarabilor – scut antic despicat, cu câmpul de la *dextra* fasciat în opt piese, iar câmpul de la *senestra* plin – înclinat spre dr. și timbrat în colțul stâng cu un coif având ca cimier un corb stând spre dr. cu capul spre st.

Rv. TRANS ALPINI, Radu I în armură spre st., purtând coif cu panaș, ține în mână dr. lancea, iar cu mâna st. se sprijină pe scutul Basarabilor ³.

Acest tip monetar, ajuns la cunoștința numismaților români de-abia la începutul secolului al XX-lea, a devenit subiectul a numeroase încercări de interpretare și de discuții controversate în literatura noastră de specialitate. Astfel, descriind moneda lui Radu I cu tipul *cavaler*, G. Severeanu – în colecția căruia se păstrează cea mai mare parte a pieselor cunoscute ale acestui tip monetar – susținea că, pe revers, este reprezentat Radu I fără cască, iar ceea ce se vede, nu este panașul, ci pletele voievodului valah ⁴. Pe de altă parte, C. Moisil, ocupându-se, în mai multe studii de numismatică românească medievală, de același tip monetar, susținea că voievodul Radu I, singurul Basarab din veacul al XIV-lea care a făcut parte din tagma cavalerilor ⁵ și în vremea căruia începe, pentru prima oară, să se împodobească stema Basarabilor în același fel cu blazoanele cavalerilor apuseni, cu cască și figură de animal ⁶, poartă coif cu viziera ridicată ⁷.

Limitându-ne aici numai la aspectul semnificației reprezentării cavalerului în armură de pe reversul acestui tip monetar al Țării Românești ⁸, ținem să arătăm că primii cercetători ai problemei considerau efigia în armură drept o reflectare a educației occidentale primite de cel ce a fost cavalerul Radu Basaraba. Astfel, C. Moisil, deși înclina să vadă în armură costumul în